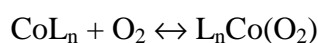

II. Oxigén megkötése kobalt(II) komplex segítségével

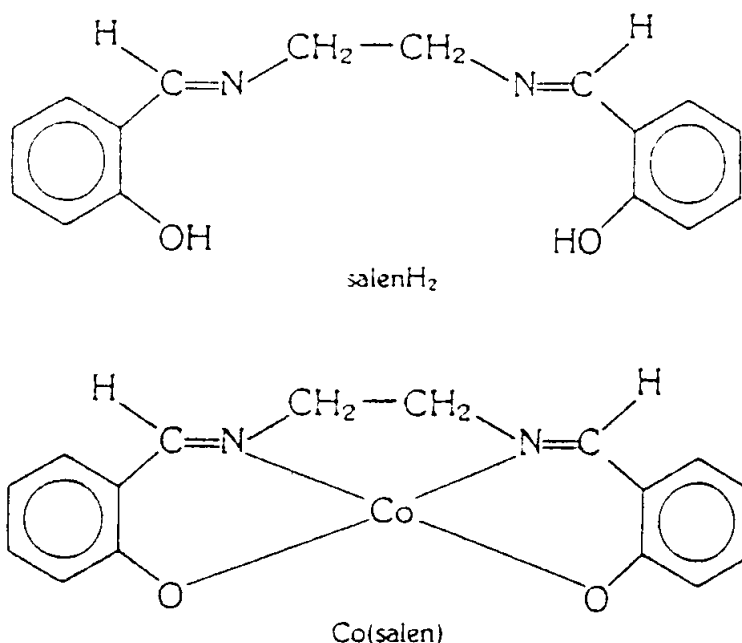
1. BEVEZETÉS

A biológiai rendszerek természetes oxigénszállító és -tároló fehérjéi olyan átmenetifém-komplexek, amelyek molekuláris oxigént reverzibilisen képesek megkötni. Ilyen vegyületei ismeretesek például a vasnak (mioglobinnak, hemoglobinnak), a réznek (hemocianinnak) és a vanádiumnak (hemovanadinnak). Számos egyszerűbb koordinációs vegyület is rendelkezik oxigénmegkötő képességgel, ezeket mint modellvegyületeket részletesen tanulmányozták. Az előadáson megismert *Vaska* vegyület, $\text{IrClCO}(\text{PPh}_3)_2$, is oxigénszállító rendszer, amely ligandumként molekuláris oxigént képes megkötni. Az L_4IrO_2 (L = ligandum) molekulában az IrO_2 molekularészlet trigonális elrendezésű, mindkét oxigénatom egyenlő távolságban helyezkedik el a központi fématomtól és az $\text{r}(\text{O}-\text{O})$ kötés hosszabb, mint az O_2 molekulában. A legrészletesebben tanulmányozott rendszerek egy csoportját a kobalt(II) komplexek szolgáltatják. A vizsgálatok során a kobalt(II)-dioxigén komplexekben kétféle kötéstípust azonosítottak, az alábbiak szerint:

Tehát a Co/O_2 arány 1:1, vagy 2:1, amely függ a ligandumtól, a hőmérséklettől és az oldószertől.

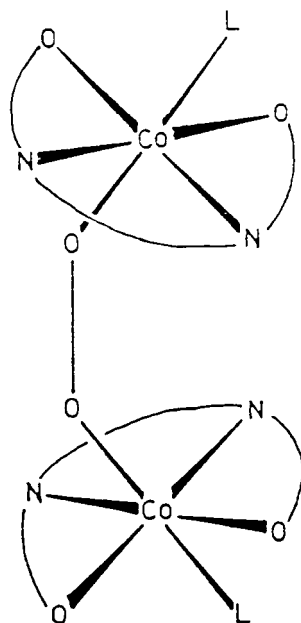
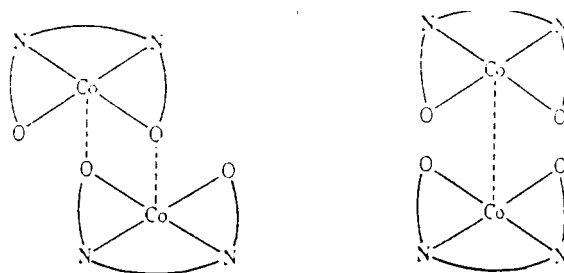
Az egyik régóta ismert kobalt(II)-tartalmú oxigénszállító a $\text{Co}(\text{salen})$, amely az N,N'-bisz(szalicilaldehid)etilén-diimin (salenH_2) Co(II) komplexe.

II./1. ábra A salenH_2 és $\text{Co}(\text{salen})$ szerkezeti képlete

Az előállítástól függően a $\text{Co}(\text{salen})$ -nek szilárd fázisban kétféle szerkezete lehet: a barna színű módosulat képes oxigén felvételére, míg a sötétvörös módosulat inaktív. Az inaktív forma dimer egységekből áll, amelyben az egyik $\text{Co}(\text{salen})$ molekulában a kobaltatom kölcsönhatásba lép a másik molekula oxigénatomjával. Az aktív forma szintén dimer egységeket tartalmaz, de ebben az esetben az egyik kobaltatom közvetlenül a másik felett helyezkedik el (lásd a II./2. ábrát). Ez a forma szobahőfokon abszorbeálja, magasabb hőmérsékleten leadja az oxigént.

Szervetlen, fémorganikus és katalízis gyakorlatok

II./2. ábra A Co(salen) inaktív és aktív formája, valamint az oxigén adduktum szerkezete

2. ELVÉGZENDŐ FELADATOK

A gyakorlat első lépéseként a salenH₂ szerves ligandum előállítása a cél; ezt követi a Co(salen) szintézise, amely kristályos kobalt(II)-acetát és salenH₂ közötti reakció során keletkezik. Végül a komplex oxigénfelvételének tanulmányozására kerül sor.

A teljes gyakorlat 6 óra alatt elvégezhető.

3. KÍSÉRLETI BERENDEZÉS

- **salenH₂ előállítása:** fűthető mágneses keverő, vízfürdő, 10 cm³-es Erlenmeyer lombik, mágneses keverőbetét, jéges fürdő, üvegszűrő, porcelán tál.
- **Co(salen) előállítása:** fűthető mágneses keverő, mágneses keverőbetét, vízfürdő, 25 cm³-es, kétnyakú, csiszolatos gömblombik, csepegtetőtölcsér (nyomáskiegyenlítő oldalszárral), visszafolyós hűtő, T-csatlakozás, paraffinolajos buborékszámológó (szembekapcsolt gázmosók), nitrogén palack, üvegszűrő, vákuum-exszikkátor.
- **az oxigénfelvétel tanulmányozása:** mérőhenger, 2x18 cm-es (átmérő x hosszúság), oldalszárral és gumidugóval ellátott kémcső, 1x7,5 cm-es kémcső, gázbüretta, csipesz, műanyagcső.

4. FELHASZNÁLT ANYAGOK – BALESETVÉDELMI TUDNIVALÓK

anyag	móltóm.	ρ (gcm ⁻³)	op., fp (°C)	felhasznált (mmol)	bemérendő (g, cm ³)	R kódok	S kódok
szalicil-aldehid	122.12	1,146	197°C (fp)	4,09	500 mg	20/21/22-36/37/38	26-36
etilén-diamin	60,1	0,899	118°C (fp)	2,00	120 mg	10-21/22-34-43	9-26-36/37/39-45
kobalt(II)-acetát•4H ₂ O	249.09			0,80	200 mg	45-46-20/21/22-43-36/37/38	53-45-26-36/37/39-22
dimetil-szulfoxid	78.13	1,101	189°C (fp)		5 cm ³	36/37/38	26-36-23

5. A GYAKORLAT MENETE

A: SalenH₂ előállítása

Helyezzünk 5,0 cm³ 95 %-os etil-alkoholt és egy mágneses keverőbetétet a 10 cm³-es Erlenmeyer lombikba. A lombikot helyezzük vízfürdőbe és tegyük az egész berendezést fűthető mágneses keverőre. Melegítsük forrásig az etilalkoholt, és keverés közben adjunk hozzá 450 µl (4,09 mmol) szalicilaldehidet. Ezután a forrásban levő oldathoz adjunk 140 µl (2,00 mmol) etilén-diamint. Kevertessük az oldatot 3-4 percig és hűtsük le jeges vízben. A kiváló sárga kristályokat szűrjük le, a terméket mossuk 2 csepp etilalkohollal, és porcelán tálon szárítsuk meg. Mérjük meg a termék olvadáspontját és számítsuk ki a kitermelést.

B: Co(salen) előállítása

A 25 cm³-es, kétnyakú, csiszolatos gömblombikba helyezzünk 230 mg (0,86 mmol) salenH₂-t és tegyük bele mágneses keverőbetétet. A csiszolatokhoz csatlakoztassunk nyomáskiegyenlítő szárral ellátott csepegtetőtölcsért, illetve visszafolyós hűtőt; az utóbbi tetejére helyezzük a T-csatlakozást, amelyen keresztül a rendszer nitrogénnel átöblíthető. A kísérleti berendezés után a nitrogén elvezetés útjába buborékszámolás végett iktassunk szembekapcsolt paraffinolajos gázmosókat. A lombikot helyezzük vízfürdőbe, amelyet fűthető mágneses keverővel melegítünk. Csepegtetőtölcséren keresztül töltsünk a lombikba 12 cm³ 95 %-os etanolt, majd folyamatos N₂ áramlás mellett (kb. 1 buborék/s) kevertessük az oldatot, és a vízfürdőt melegítsük 70 – 80 °C-ra.

1,5 cm³ desztillált víz és 200 mg (0,86 mmol) kristályvizes kobalt-acetát felhasználásával készítsünk oldatot egy 10 cm³-es főzőpohárban. Az így készült oldatot csepegtetőtölcséren keresztül csepegtessük a lombikban levő salenH₂ oldathoz. Először barna, zselatinszerű anyag képződik, amely 1 óra melegítés és keverés után élénkpiros csapadékká alakul.

A melegítés és N₂ bevezetés megszüntetése után a lombikot helyezzük hideg vízbe. A terméket szűrjük le üvegszűrőn, mossuk néhány csepp vízzel, majd 95 %-os etanollal. A terméket vákuum-exszikkátorban szárítjuk, ezt követően meghatározzuk a kitermelést.

C: Az oxigénfelvétel tanulmányozása

Tegyük 50-100 mg Co(salen)-t a 2x18 cm-es oldalszáras kémcsőbe. Mérőhengerrel mérjük be 5 cm³ dimetil-szulfoxidot (DMSO) egy 25 cm³-es főzőpohárba és átbuborékolatással telítsük oxigén gázzal. A kis kémcsövet töltsük meg oxigénnel telített DMSO-dal és csipesszel óvatosan helyezzük bele a nagykémcsőbe. Gondosan ügyeljünk arra, hogy a DMSO ne lötyögjön ki a kis kémcsőből! A gázbürettát műanyag csővel csatlakoztassuk a nagy kémcső oldalszárához. Több percig öblítsük át oxigénnel a rendszert a nagy kémcső nyílásán keresztül, majd zárjuk le gumidugóval. Állítsunk be azonos vízszintet a gázbürettában és a nívóedényben, jegezzük fel a vízszint magasságát a gázbürettában. A nagy kémcsövet óvatosan fordítsuk el úgy, hogy a kis kémcsőből kifolyó DMSO érintkezésbe kerüljön a nagy kémcső alján levő Co(salen)-nel. Az így létrejövő oldat az oxigént

Szervetlen, fémorganikus és katalízis gyakorlatok

megköti, ennek következtében a gázbürettában megemelkedik a folyadékszint. Óvatosan rázogassuk a nagy kémcsövet addig, amíg a gázbürettában a folyadékszint megállapodik. Ez a művelet 20 percnél nem vesz több időt igénybe. Ismét állítsunk be azonos folyadékszintet a gázbürettában és a nívóedényben és jegyezzük fel a vízszint számszerű értékét a gázbürettában.

A térfogatcsökkenésből számítsuk ki a Co(salen) által megkötött O₂ molszámát. (A számításnál vegyük figyelembe a vízgőz adott hőmérsékleten mutatott gőznyomását.)

D: Az oxigén-addukt és kloroform reakciója

A C) lépésben előállított barna anyagot tegyük centrifugacsőbe, tömörítsük centrifugálással és öntsük le a tiszta folyadékfázist. A csapadékra rétegezzünk néhány csepp kloroformot, és figyeljük meg, mi történik. Észlelésünket jegyezzük fel!

6. IRODALOM

T. G. J. Appleton, Journal of Chemical Education, 54, 443 (1977)

7. KÉRDÉSEK

1. Javasoljon mechanizmust a salenH₂ előállítás reakciójára!
2. Várható-e Jahn-Teller-effektus az Ir(I)-, illetve a Co(II)-komplexeknél?
3. Miért különösen kedvező termodinamikai szempontból a fémkelátok képződése az egyfogú komplexekhez képest?